

КОЗАЧКА

Оповідання

I

Жив у нас у селі козак Хмара; багатир був! Що було в його поля, худоби, що всякого добра! Не дав йому Господь діточок купочки, уродилась дівчинка одна-одним, як сонечко в небі. Випестили її, викохали хорошу й чепурну, і на розум добрий навчили. Уже шістнадцятий годок минає Олесі, вже й свати почали в хату навертатись. Старі дякують за ласку, частують, а дочки не змовляють: «Ще нехай погуляє, то буде чим дівування згадати. Ще не час голівку молоденьку на господарстві клопотати; нехай погуляє дівчиною».

А що вже женихів було, Боже мій милий! Де вона пройде, то як рій гуде! Та й дівчина ж була! Велична, хороша, до всякого привітна й ласкава, і заговорить, і засміється, і пожартує; а де вже помітила що незвичайне, то так погляне, наче холодною водою зіллі, і одійде собі геть.

Жила в батька-матері, не знаючи горя, ані лиха. Сказано, як молоде, то й гадок не має; тільки й думки, як би погулять весело. Да вже як там хороше й розкішно не жилося, треба було й її свого лиха одбути. Занедужала перше мати: таки вже старенька була; похиріла неділь зо дві та й переставилась. За ненькою й батько помер з нудьги та з

жалю за вірним подружжям, що з нею молодий вік ізвікував.

Осталась Олеся сиротою. Плакала-плакала, та треба було привикати. Добрі люди її не забували: то стара тітка прийде, розважить, то дівчата прибіжать, нащобечуть, а коли то й за собою витягнуть. Дождали осені. Свати й не переводяться в Олесиній хаті: одні за двері, другі на поріг. А вона все дякує та одмовляється то тим, то сим.

— Чому не йдеш заміж, Олесю? — питає стара тітка. — Женихів у тебе, хвалить Бога, як цвіту в городі; хоч греблю гати. Чого б то тобі гордувати? Парубки ж у нас — як орлята: жваві, молоді. І старече серце радується, поглядаючи на їх, а щоб то молоде дівоче німіло й до жодного не хибнуло, — я вже й не знаю, який се теперечки світ настав.

— Тітко-сердечко! нехай я ще погуляю!

— Пора, пора, моя дитино! Послухай старечої сувори. Самій тобі веселенько, а вдвох із любим чоловіком іще веселіше буде. А що хазяйствечком будеш клопотатись, того не бійся: робитимеш не для кого, як для себе; любо буде й поклопотатись. Ти, дякувати Господові, не кріпачка: твоя праця не загине дурно.

— Не кріпачка! Нібито вже як кріпачка, то й світ зав'язаний! Живуть же люди.

— Живуть, Олесю, та таке їх і життя!

— Як пани добрі, то й людям добре.

— Та що з того, що пани добрі? Які ще паненята будуть! Та й добрим треба годити, і в добрих заго-

рюєш для себе хіба три ступні землі на домовину, а в лихих... то нехай Господь не доводить і чути!.. Годі й згадувати таке!.. Послухайся, Олесю, та й на весіллі погуляймо! А що вже мені втішно та мило буде, як пощастить тебе Господь сім'єю, що коло тебе діточки, як бджілочки коло повного квіту, загудуть!

— Я ще погуляю дівчиною, тіточко! — та й годі.

II

Аж ось шле свати Іван Золотаренко. Олеся пошанувала любих гостей і рушники подавала.

А сей Іван Золотаренко та був кріпак. Такий-то виходився хороший, моторний, і не пізнати його, що в гіркому кріпацтві зріс.

Догадались тоді вже всі, кого Олеся дожидала, та так і забурчало по селу, мов у джерелі: «Як то можна! та де се видано! та хто таке чув, щоб вільна козачка за кріпака оддавалась!»

Почула стара тітка та й вдарилась об поли руками:

— Бодай же я не дождала таке чути! Дитино моя, Олесю! схаменись! Та як би жив був твій батько або мати, краще б вони тебе в глибокій криниці затопили! Та їх і кісточки струснуться в землі з великого жаху та жалю! Що се ти задумала? Та се тобі якісь чари давано!

Так то вже вмовляє стара Олесю, і просить, і плаче.

— Ні вже, тіточко моя люба, — говорить Олеся, — нічого не pomoжеться: буду за Йваном!

Стара до Петра Шостозуба. Нема, поїхав у ярмарок. Лихо!.. А той Петро Шостозуб та був перший чоловік у громаді, — вже старезний такий, Боже! як молоко, білий.

До Андрія Гонти — нема. До Михайла Дідича — нема: усі в ярмарку.

— Ой лиха моя година та нещаслива! Кинусь хоч до Опанаса Бобрика!

Сей дома був. Лежить у садку під грушею, люльку пихкає. Побачивши Олесину тітку: «Здорові, — каже, — були й Богу милі! Чи не на пожарину біжіте?»

— Нехай вам Бог помагає, пане Опанасе! прийшла до вас за радою. Порадьте мене: несподіване лихо спостигло! Зберіть раду!

— Оце! щоб то для жінок раду скликати! Вже б то й громада була як синиця без глузду! Зберіться самі, та яка всіх перекричить, тої і правда буде.

— Ой пане Опанасе! се не жіночі примхи: велике нещастя нам сталося!

Та й оповістила йому все чисто. Нащо вже веселий, нежурбливий, та й він заклопотався сим випадком.

— Еге! — каже, — що то дурне дівча, сказано вже! Коли й вимага якого лиха, то не другому кому, тільки собі власне.

— Ходіть, пане Опанасе; може, вона вас послухає. А не послухає, то звелимо послухати! Ось і шапка, рушаймо!

Ідуть, а на всіх улицах люди так і снують, аж не потовпляться, і все до Олесиної хати, — і старі, й молоді, і малі навіть собі біжать. Всі вмовляють та просять:

— Не йди за кріпака, не йди! ЯК ТАКОГО ХОДУ, ТО ЛУЧЧЕ З МОСТУ ТА В ВОДУ!

А парубки оступили хату.

— Не дамо дівчини, — гукають, — не дамо! Нехай вільна козачка не закріпощається людям на сміх, а своєму селу на сором!

Та що не вмовляли Олесі, нічого не допомоглось. Тільки гірш дівчину засмутили. Слухаючи їх щирої й розсудливої ради, хоч і одмовляла їм, що не вповає ані на худобу, бо має й сама, ані на вільність: «Що, — каже, — по тому, що буде вільний, коли не буде любий?» — а проте сльози так з очей і ринуть.

— Тебе, дівчино, як я бачу, й за рік не переговориш, а за два не переслухаєш, — каже Опанас Бобрик. — Сказано: жіноцький розум на що добре здатний? От любий, любий, та й годі! А любого того які обсіли, на се не вважаєш? Та що я маю слова дурно тратить! Вона й не слухає! Бувайте ж здорові, та, НЕ ПИТАЮЧИ БРОДУ, НЕ СУНЬТЕСЬ У ВОДУ, БО ВТОПИТЕСЬ!

Се зговоривши, потяг старий до своєї господи, під грушу.

Далі й люди почали розходитись. Осталась в Олесиній хаті тільки стара тітка плачуча.

III

Вже й ніч землю обіймає; зійшов місяць і вда-
рив ясним промінням по білих хатах. Олеся,
смутна й неспокійна, одчиняє віконце, дивиться:
парубки обсіли кружалом її хату; інші гомонять, а
декотрі понурі сидять і голів не зводять. Подиви-
лась Олеся, подумала, зачинила віконце і вийшла,
а тітка за нею.

Стала Олеся на високому порозі та словами про-
мовляє до козаків:

— Панове молодці! — каже, — змалечку зазнаю,
що ви були у всякому ділі звичайні й обачні; не
сподівалась я од вас, козаків, таку собі наругу мати!
Що ви мене, як вороги, стережете, в неславу сироту
вводите! Коли б із рівним змагались, а то з безпо-
моцним дівчам!.. Не заживете собі на сьому слави,
панове!

— Не сподівались і ми, Олександро, — озвавсь,
виступаючи, огрядний, високий парубок, — не спо-
дівались, щоб старого Хмари дочка та з кріпаком
пойнялася!

— Коли наші парубки тобі не до любові, було
сказати, — почав другий, козак гарний, як іскра, —
ми б тобі знайшли самі; усю Україну виїздили, та
знайшли б!

— Шкода шукати, коли мені Бог уже послав та-
кого, що й до любові, й до пари. Яка мені доля су-
дилась, така й буде, не жалкуватиму ні на кого. Хоч
і рік стерегтимете мене, я на другий оддамся таки

не за кого іншого, як за Йвана Золотаренка. Розходьтесь, панове козаченьки, прошу я вас просьбою, не засмутіть гірше мене, молодой! Послухайте моєї тітки, її старечої та розсудливої мови!

— Розходьтесь, соколи мої ясні! — промовляє стара плачучи. — Вже нашому лиху нічого, мабуть, не вдієш! Попуст Божий, діти!

Парубки погомоніли-погомоніли та й розійшлись.

А Золотаренкові старости собі розгнівались.

— Сього не чуто й зроду в добрих людей, — кажуть, — подавали рушники, змовились, — чи годиться ж розраджувати? Козаки, а звичаю не знаєте! Ми хоч і кріпаки, та за себе вступимось!

— Хто ж і порадить сироту, — одказують старі козачки, — як не ми? Се б нам од Бога гріх був великий, коли б її не одговоряли од сього лиха. Не послухала — Господь із нею! Буде гірко каятись нерозумна дівчина, тоді згадає нас!

IV

Уранці йде Олеся дружок збирати. Куди не вступить, усюди одмовляють, інші аж плачуть. Которих дівчат то матері й не пустили в дружки, которі й самі не пішли, а які і йдуть, то все зітхаючи та жалуючи Олесі: «Не веселий дівич-вечір у нашої молодой!»

От і повінчались; ходять по селу та на весілля запрошують. А тут проти їх саме їдуть люди — з

ярмарку вертаються. І Петро Шостозуб, і Андрій Гонга, і Михайло Дідич, і ще скільки людей. Петро з сивою паровицею рушає попереду. Се був дід дуже старий, білий, а проте чуйний, високий і прямий, як явор; очі йому блискучі, як зорі; іде собі по-кволом та й питає стрічного чоловіка:

— А що се за весілля в нас скоїлось?

— А се, — каже той, — покійного Хмари дочка повінчалась із Іваном Золотаренком.

— Із Золотаренком? Та який же то Золотаренко?

— Кріпак, пане Петре, от, Сухомлинського пана підданий.

Засмутився старий Шостозуб, дуже засмутився, і не сказав нічого, а другі так і покрикнули з жалю та з досади.

Тут молоді порівнялись; треба було вже перше всього привітати їх, як Бог велів. Вони поклонились, на весілля просять.

Петро підняв високу шапку.

— Боже вам помагай! — рече. — Нехай Господь щастить долею, шастям і здоров'ям!

Молоді дякують.

— Просимо ж, добродію шановний, на весілля!

— Ні, молода княгине, не піду до тебе на весілля: не подобна річ мені, старому, по весіллях гуляти. Дякую за ласку!

А Гонга Андрій, чоловік добрячий, тихий був, і каже молодому:

— Ой Іване, Іване Золотаренку! що ти зробив, мій друже! Хіба в тебе розум дівочий, що вповав на

теперішні часи, а що буде послі, не подумав єси та й запропастив і дівчину, і все її плем'я! Тим-то, кажуть, сирота: вільно і втопитись.

Та й похитав сивою головою.

— А чому ж на весіллі не погуляти! — озвався Опанас Бобрик, узявшись у боки. — Жаль, та не вернеться! Хоч погуляймо!

— Стара необачна голово! — каже Петро, — схаменись! Ти б приступив гуляти й там, де добрі люди сумують і плачуть вельми!

— Та що ж, пане-брате! Плачеш-плачеш та й чхнеш!

— Не звичайно жартувати, пане Опанасе, — гукнули всі разом, — коли таке діється! Ти свою сиву голову пошануй, коли не шануєш козацтва!

— А нуте лиш, годі вам! От справді, розгримались, як на дурного! Не йти, то й не йти, і не піду; а дочка козака, треба б і танців козачих; та з вами не зговориш — шкода!

Молоді стоять і очей не зведуть.

— Нехай же Господь дає долю добру і талан.
ЩОБ БУЛИ ЗДОРОВІ, ЯК ВОДА, А БАГАТІ, ЯК
ЗЕМЛЯ! І ВІК ВАМ ДОВГИЙ, І РОЗУМ ДОБРИЙ,
красні молодята!

Поклонились старі та й рушили собі до домівок; а молоді своєю дорогою пішли.

Засмутились голуб'ята. Изглянулись між собою: він поблід на лиці, в неї очиці отяжіли слізьми — і пригорнулись одно до одного.

— Кохання моє! — озвався він стиха, — така в мене думка, що я тобі світ зав'язав!

— Милий мій, моє подружжя дороге! — відповідає Олеся, — що нам Бог дасть, те й буде! аби в парі з тобою вік звікувати!

V

Другого дня пішли панам поклонитись. Не почула Олеся ні привіту, ні совіту, ані якого та веселого погляду не побачила. Пани такі якісь сердиті, а горді — аж надимаються. «Будь покірна, — наказують, — та до роботи панської щира!» І чудно, і сумно було Олесі таке слухати! А далі й страшно стало. Се справдішня невольниця вона буде!.. І марно її літа молодії перейдуть! Марно пишная краса зов'яне в щоденній тяжкій роботі — у неволі!..

Ідуть до господи улицею, — як же глухо та сумно по селу, Боже милий! Спом'янула Олеся: було, вона в своєму селі йде — той привітає, другий на здоров'я питає, декотрий пожартує, інший стане та свій смуток-жаль повістить; і старі гомонять, і молоді, й дітвора бубонить. Було, тільки сонця краєчок засвітить, уже й бряк, і дзвяк по селу, рух, стук — живий люд! А тут хто й стрінеться — понурій, неговіркий, печаловитий.

Свекруха рада Олесі, як рідній дитині, не знає, де її посадити, як пожалувати; та все не розвеселить вона Олесиною серденька. Була стара вже, до того

ж змучена тяжкою працею та недостатками; то й веселої мови од неї не почула молода невістка. То розкаже яку пригоду людську, то на своє безщастя плачеться, тільки й добрить, що той світ, ніби вже в сьому пишному, красному світові нема ні добра, ні краси, ані правди.

Коли б хоч з чоловіком словечко перемовити, так не вирве й годинки вільної: то те він робить, то те, то йде, то їде, як гість додому наворачтає.

Та що далі, то все гірше. Почав пан хату одмагати: десь прикупив сім'ю людей, то треба було хати. «Ти, — каже Золотаренкові, — йди у двір; у тебе невелика сім'я, а схочеш, то й сам собі збудуєш: ти багату взяв».

Перетягли їх у двір, а тут Бог дав дитинку, хлопчик народився. Пригорнула Олеся синятко до серця, облили її дрібнії сльози. «Сину мій! дитя моє кохане! погуляв би ти в світі, полюбував красу і пишність світову, дознав би втіхи й розкоші сьогосвітньої, та гіркая твоя неволя буде! Ще в сповиточку заग्रимають тебе, змалечу застукають, — не розів'єшся, дорогий мій квіте, ізв'янеш у зеленочку!»

VI

Живе Олеся рік, і другий, і третій, і четвертий. Благословив Господь діточками: три сини — як три соколи. А що попомучилась вона, що сліз повиливала над ними, — Мати Божа! Сказано,

у дитини заболить пучка, а в матері — серце. Іде на панщину, мусить їх кидать, а дітки — одно не говорить, друге не ходить, а третє не вмє сидіти, — дрібненькі, догледіти нікому, бо стару свекруху того ж таки року, як Олеся оддалась, поховали. Пересумує день у роботі, увечері біжить — що там мої діточки, як? А серце мре, непевна вона, чи діток застане живих і здорових. Хіба таке не бувало, що в одної жінки разом два сини втопились, граючись коло ставу на березі?

Підросли діти, збулась сього клопоту, так друге лихо приспіло: то пан Семенка, то паничі Йвася шпирують — не догодив, то пані гримає на Тишка — біг коло неї, не вклонився. Щодня Божого діточки її, як бубон, збиті. А хоч коли й мине день без карності, все неспокійно, все серце смутиться, все горя та лиха сподівається.

Тільки що діти літ стали доходити, що вже матері і втіха, і поміч, позабирали їх до покоїв. З того часу не було веселої минути, ані спокійного спання Олесі: і вдень і вночі перед очима чорнявії хлопчєнята, потомлені, поблідлі, привиджуються: самі в покою сидять мовчки, без гуку, без гомону, без забавок, тихенько; аби поворушились, аби словечко між собою заговорили, зараз пани й гримнуть: «Що там за гомін! Ось я навчу вас тихо сидіти!» Сполохнутьєя голуб'яточка та й стихнуть.

Щодня Божого умивається Олеся дрібними сльозами: «ДІТОЧКИ МОЇ! КВІТИ МОЇ! ПОВ'ЯЛИ ВИ В ЗЕЛЕНОЧКУ!»